

„Archiwa rodzinne” - inna forma działalności archiwów państwowych w zakresie indywidualnej i grupowej „świadomości archiwalnej” społeczeństwa¹

dr Tomasz Matuszak

Dyrektor Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim,
główny specjalista w Narodowym Instytucie Samorządu Terytorialnego

Sto lat temu, jeszcze w okresie funkcjonowania niemieckiej i austro-węgierskiej okupacji ziem byłego Królestwa Polskiego, tj. w czasie I wojny światowej 1914-1918 (zwanej przez ówczesnych „Wielką Wojną”), kształtowały się podwaliny sieci archiwów państwowych odrodzonej po latach zaborów Polski. Począwszy od Komisji Archiwalnej działającej w ramach Tymczasowej Rady Stanu (1917r.), poprzez Wydział Archiwów Państwowych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego okresu Rady Regencyjnej (1917-1918), rodziły się koncepcje organizacji archiwów państwowych oraz precyzowały ich zadania². Wysiłek ten odzwierciedlały zapisy *Reskryptu Rady Regencyjnej z dnia 31 lipca 1918r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*, a następnie opublikowany już w odrodzonej Polsce *Dekret Naczelnika*

*Państwa z dnia 7 lutego 1919r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*³. Dokument ten określił zasady funkcjonowania archiwów państwowych na kolejne lata (aż do 1951r.). Nie zagłębiając się w szerszą analizę przywołanych pierwszych aktów prawnych w tym zakresie, na tym etapie rozważań warto podkreślić, iż proces organizowania od podstaw sieci archiwów państwowych stanowił integralny i ważny element odzyskania niepodległości przez Polskę – czego setną rocznicę obchodziliśmy w 2018 roku⁴.

1 Niniejszy materiał powstał w ramach wspólnych prac prowadzonych przez autora nad prezentowanym zagadnieniem, jak i analogicznym obszarem badawczym z zakresu realizacji funkcji edukacyjnych, wspólnie z dr. Maciejem Hubką – kustoszem Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim.

2 Szerzej: M. Motas, *Powstawanie polskiej państwowej służby archiwalnej przed odzyskaniem niepodległości (1917-1918)*, „Archeion” 1979, t. LXIX, s. 39-56; T. Matuszak, *Державні архіви ІІ Речі Посполитої: правові засади та організація*, „Архіви України” 2017, в. 2 (307), s. 177-195.

3 „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 14, poz. 182. Dekret ten doczekał się szerokiego omówienia i wielu komentarzy w literaturze specjalistycznej z zakresu archiwistyki. Zob.: *Pierwsze akty prawne o organizacji polskich archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z 31 lipca 1918r. i 7 lutego 1919r.*, „Archeion” 1968, t. L, s. 27-40; *Dekret z dn. 7 II 1919r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*, [w:] S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej, Wybór źródeł*, Poznań 1988, poz. 3, s. 31-40; T. Mencil, *Dekret o archiwach i opiece nad archiwaliami z 7 lutego 1919r. na tle ówczesnego ustawodawstwa archiwalnego w Europie*, [w:] *Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych, Materiały z sesji, Łódź 10 listopada 1979r.*, pod red. A. Tomczaka, Warszawa 1981, s. 7-8; T. Matuszak, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej – podstawy prawne i organizacja*, [w:] *Różne oblicza historii, Studia i szkice*, pod red. J.R. Budzińskiego i T. Matuszaka, Piotrków Trybunalski 2012, s. 261-280; R. Galuba, *Archiwa Państwowe w latach 1918-2011, Podstawy prawne działalności*, Poznań 2012.

4 Szerzej: T. Matuszak, *Odrodzenie państwowości a świadomość spo-*

Obecnie archiwa państwowe działają na podstawie wielokrotnie nowelizowanej *Ustawy z dnia 14 lipca 1983r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*⁵ – zwanej „ustawą archiwalną”, która zastąpiła uprzednio obowiązujący *Dekret z dnia 29 marca 1951r. o archiwach państwowych*⁶. Ustawa ta w chwili jej uchwalenia była aktem prawnym bardzo nowoczesnym i to nie tylko w bloku krajów socjalistycznych. Transformacja ustrojowa przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. wymusiła nowelizację zapisów poszczególnych artykułów, celem dostosowania ich treści do zmieniającej się rzeczywistości ustrojowo-prawnej. Aktualnie artykuł 28 „ustawy archiwalnej” określa wprost zadania archiwów państwowych, stanowiąc że:

Do zakresu działania archiwów państwowych należy w szczególności:

1. kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego;
2. gromadzenie, ewidencjonowanie, przechowywanie, opracowanie, zabezpieczenie i udostępnianie materiałów archiwalnych należących do ich zasobu archiwalnego;
3. kontrola postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego i dokumentacją niearchiwalną powstałą i zgromadzoną w organach i jednostkach organizacyjnych, o których mowa w art. 5 ust. 1, bez względu na miejsce i tytuł prawny przechowywania tych materiałów lub dokumentacji, z wyłączeniem organów posiadających archiwa wyodrębnione;
4. wydawanie uwierzytelnionych odpisów, wypisów, wyciągów i reprodukcji przechowywanych materiałów, a także wydawanie zaświadczeń na podstawie tych materiałów;
5. prowadzenie prac naukowych oraz wydawniczych

leczeństwa. *Trudne początki państwowej służby archiwalnej II Rzeczypospolitej*, [w:] 1918 рік в історії Центрально-Східної Європи: до 100-річчя проголошення незалежності УНР та 100-річчя відродження польської державності, red. E. Sinkevych, Харків (Charków) 2019, s. 241-254.

5 Dz.U. 2020, poz. 164.

6 Dz.U. 1951, nr 19, poz. 149. Dekret ten wprowadził pojęcie „państwowego zasobu archiwalnego”. W art. 4 ust. 1 tegoż dekretu określono, iż do zadań archiwów państwowych należało: „zabezpieczanie, gromadzenie i scalanie materiałów archiwalnych, wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego, ich rejestracja, porządkowanie, przechowywanie i udostępnianie, nadzór nad składnicami akt oraz prace naukowo-badawcze i wydawnicze w zakresie archiwistyki i źródeł archiwalnych”.

w dziedzinie archiwistyki i dziedzin pokrewnych;

6. *popularyzacja wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach oraz prowadzenie działalności informacyjnej;*
7. *wykonywanie zadań określonych w przepisach o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*⁷.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że zadania z zakresu działalności archiwalnej, w myśl artykułu 22.1, w zakresie państwowego zasobu archiwalnego prowadzi państwowa sieć archiwalna, którą tworzą m.in.: archiwa zakładowe organów państwowych i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz archiwa zakładowe organów jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych jednostek organizacyjnych. Ma to więc bezpośrednie przełożenie na zagadnienia poruszane w ramach podejmowanego tematu. W zapisach „ustawy archiwalnej” co prawda brak jest bezpośredniego odwołania do tzw. „archiwów rodzinnych”, niemniej jednak w poszczególnych jej artykułach – zwłaszcza w zakresie zadań archiwów, jak i określenia pojęcia niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego – można odnaleźć treści wiążące się z omawianym zagadnieniem. Analizę przytoczonych zapisów „ustawy archiwalnej” pod kątem zagadnienia „archiwów rodzinnych” ułatwia nawiązanie do treści zawartych w *Strategii Archiwów Państwowych na lata 2010-2020* (zwanej dalej *Strategią*), będącej załącznikiem do *Komunikatu nr 1/2010 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 23 grudnia 2010r.*⁸. Zgodnie z zapisami tego dokumentu, misją archiwów państwowych jest *trwałe zachowanie świadectw przeszłości i zapewnienie do nich powszechnego dostępu w celu wspierania rozwoju państwa i społeczeństwa obywatelskiego*⁹. W związku z realizacją tak określonej misji, autorzy dokumentu wyszczególnili również wizję działalności archiwów państwowych, zawierając ją w pięciu punktach. Spośród nich związek z zagadnieniami poruszonymi w niniejszym materiale posiadają głównie – pkt. 3 – *Kreowanie i wspieranie przedsięwzięć edukacyj-*

7 Por. przyp. nr 3 i 4.

8 Treść dokumentu odnaleźć można w wersji elektronicznej na stronie www.archiwa.gov.pl.

9 *Strategia archiwów państwowych na lata 2010-2020*, Warszawa 2010, s. 3. Szerzej zob.: T. Matuszak, *Misja, wizja i strategia – rzecz o zarządzaniu i funkcjonowaniu archiwów*, [w:] *Nowe funkcje archiwów*, pod red. I. Mamczak-Gadkowskiej i K. Strykowski, Poznań 2015, s. 29-47.

nych służących poznaniu i zrozumieniu przeszłości narodu, państwa, społeczności lokalnych i poszczególnych obywateli, a także wzmocnienie potrzeby uczestnictwa w kształtowaniu dziedzictwa narodowego oraz pkt. 4 – Uświadomienie obywatelom znaczenia zasobu archiwalnego oraz możliwości wszechstronnego jego wykorzystania¹⁰. Z przytoczonych fragmentów Strategii wynika również funkcja edukacyjna archiwów¹¹ w zakresie kształtowania „świadomości archiwalnej” społeczeństwa, a także budowania wiedzy w zakresie postępowania z dokumentacją w podmiotach publicznych, prywatnych i samorządowych¹². Różnorodne działania archiwów państwowych i archiwistów – mające na celu kształtowanie wspomnianej „świadomości archiwalnej” społeczeństwa – wpisują się zarówno w przywołane uprzednio ustawowe zadania archiwów (szczególnie pkt. 5 i 6 art. 28), jak również zawarte w Strategii misję i wizję, a wyrażone w szczególności w celu strategicznym nr 2 Budowanie wizerunku archiwów państwowych jako nowoczesnych i przyjaznych instytucji, aktywnie uczestniczących w procesie edukacji społeczeństwa otwartego (cel strategiczny 2.2 – Prowadzenie działalności edukacyjno-naukowej na rzecz budowania kapitału społecznego)¹³. Dbałość o tę świadomość wyraża się zatem m.in. w prowadzeniu działań mających na celu wyczulenie odbiorców na wartość historyczną i użytkową dokumentacji, tworzenia kapitału wiedzy w zakresie postępowania z dokumentacją (zabezpieczenie, przechowywanie, konserwacja, wykorzysty-

wanie, etc.), jak również uświadomieniu realnego ryzyka utraty świadectw historii, a więc bezpowrotnej utraty swojej własnej pamięci historycznej w tym tożsamości, także narodowej. W obszarach w których brak jest tej świadomości pojawiają się „wrogowie” w postaci zapomnienia, nonszalancji i ignorancji. Brak świadomości to brak poszanowania i opieki, lekceważenie własnego dziedzictwa kulturowego wyrażonego także w spuściźnie dokumentacyjnej.

Rozpatrując działalność archiwów państwowych w zakresie bezpieczeństwa dóbr kultury pod kątem „archiwów rodzinnych”, należy – w kontekście wcześniejszych rozważań – zaznaczyć, iż w znacznej mierze skupia się ona właśnie na zapobieganiu zagrożeniom, czy też stanowi formę odpowiedzi na zagrożenie ze strony wspomnianych – zapomnienia, nonszalancji, czy też ignorancji. W przypadku „archiwów rodzinnych” zagrożenia te nabierają kwestii fundamentalnej, co wynika bezpośrednio z miejsca tychże archiwów w strukturze narodowego zasobu archiwalnego. W myśl zapisów „ustawy archiwalnej”, najogólniej rzecz ujmując pod pojęciem narodowego zasobu archiwalnego rozumieć należy ogół dokumentacji powstałej na przestrzeni wieków zawierającej ważne informacje o dziejach narodu polskiego, bez względu na technikę utrwalenia zapisów, nośnik, rodzaj dokumentacji, etc. Narodowy zasób archiwalny dzieli się na państwowy i niepaństwowy zasób archiwalny. Na państwowy zasób archiwalny składają się materiały archiwalne wytworzone w wyniku działalności organów państwa oraz państwowych jednostek organizacyjnych, a także organów jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych jednostek organizacyjnych. W jego skład zalicza się również materiały archiwalne wytworzone przez obce organy władzy i administracji państwowej, jednostki organizacyjne i organizacje, związki wyznaniowe, okupacyjne jednostki wojskowe – jeżeli materiały te znajdują się (są zgromadzone i przechowywane) na terenie państwa polskiego¹⁴.

10 Strategia..., s. 3.

11 Szerzej zob.: A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów, Pojęcie i zakres*, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, pod red. S. Roszaka i M. Strzeleckiej, Toruń 2007, s. 15-20; też, *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012; P. Gut, *O miejsce archiwów państwowych w badaniach nad historią regionalną*, [w:] *Silva rerum opera historica, diplomatica et archivistica nontinens, Andreae Tomczak dedicata*, red. W. Chorążyczewski, M. Hlebionek, Toruń-Warszawa 2012, s. 151-160; M. Hubka, *Między szablą a dokumentem. Archiwum i archiwalia w procesie promocji i badaniach nad dziejami regionu*, [w:] *Militaria w edukacji historycznej*, T. II, *Przeszłości nie można zrekonstruować...*, red. A. Drzewiecki, Ł. Różycki, Gdynia 2014, s. 253-267; T. Matuszak, *Nowe perspektywy i działalność archiwum państwowego w świetle realizowanych projektów edukacyjnych – z doświadczeń piotrkowskiego archiwisty*, [w:] *Educare necesse est – ale jak i dlaczego? Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. nauk. V. Urbaniak, Warszawa 2017, s. 155-172.

12 Zob.: S. Radoń, *Archiwa polskie – stare i nowe wyzwania*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie, Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn 6-8 września 2007r.*, pod red. J. Porazińskiego, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 9-13.

13 Strategia..., s. 9-12.

14 W ramach narodowego zasobu archiwalnego mieszczą się również materiały archiwalne powstałe w wyniku działalności partii i organizacji politycznych, społecznych i zawodowych, jak również kościołów i związków wyznaniowych innych niepaństwowych organizacji i jednostek organizacyjnych, jak również działaczy politycznych, społecznych i gospodarczych, twórców z zakresu różnych dziedzin – którzy wnieśli swój historyczny wkład w rozwój państwa

W przypadku niepaństwowego zasobu archiwalnego, dzieli się on na ewidencjonowany i nieewidencjonowany. Do pierwszej kategorii należą materiały archiwalne powstałe, jak i powstające, w wyniku działalności partii politycznych, organizacji politycznych, spółdzielczych i społecznych, kościołów i związków wyznaniowych. Z chwilą ustania działalności wytwórców tejże dokumentacji, staje się ona własnością państwa polskiego, będącą elementem państwowego zasobu archiwalnego. W przypadku niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego, w jego skład wchodzi materiały powstałe i powstające w wyniku działalności głównie osób fizycznych, stanowiące własność tych osób lub ich prawnych następców. Materiały archiwalne wchodzące do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego jako jedyne mogą być zbywane. W razie ich zbycia w drodze umowy kupna-sprzedaży, archiwom państwowym oraz archiwom państwowym wyodrębnionym, przysługuje prawo pierwokupu tych materiałów, zależnie do właściwości tych archiwów. W tej kategorii – tj. niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego mieszczą się „archiwa rodzinne”. Na przykładzie różnorodnej dokumentacji stanowiącej o atrakcyjności badawczej „archiwów rodzinnych” można badać dzieje kraju i regionów na przykładach losów indywidualnych¹⁵. Zagadnienie to podkreślone zostało m.in. na kartach *Raportu o archiwach w Unii Europejskiej po rozszerzeniu*, w którym to zawarto następujące uwagi: *Archiwa prywatne — tam, gdzie są powszechnie dostępne do badań — odgrywają niezmiernie ważną rolę w uzupełnianiu, potwierdzaniu, a często podważaniu źródeł oficjalnych znajdujących się w archiwach »publicznych«. Bez wątpienia zawierają one często informacje i dowody historyczne o znacznej wartości nie tylko dla właściciela archiwum. Znaczenie to rozciąga się często na historię wspólnot lub narodów, wkraczając czasami w sferę międzynarodową. Dlatego historia pisana byłaby o wiele uboższa bez dostępu do archiwów prywatnych, które w wielu krajach stały się wartościową częścią szerszego dziedzictwa narodowego i pamię-*

polskiego, czy rodzin i rodów o znaczącym wkładzie w polskie dziedzictwo historyczne.

15 Szerzej: *Raport Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych 2014*, Warszawa 2015, s. 23.

*ci zbiorowej*¹⁶. „Archiwa rodzinne”, jako zbiory dokumentalnych świadectw unikalnych losów mimowolnie tworzących je osób i rodzin, mają zdecydowanie niepowtarzalny charakter. Ze względu na swą zróżnicowaną zawartość – w której dokumenty wytworzone przez urzędy i instytucje różnego typu (np. świadectwa szkolne lub dokumentacja potwierdzająca stan prawny osoby i jej mienia) przeplatają się z korespondencją prywatną, fotografiami (i w ogóle ikonografią), piśmiennictwem o charakterze pamiętnikarskim, czy też różnorodnymi kolekcjami (np. pocztówek, etykiet, map i planów, etc.) oraz wieloma innymi rodzajami i typami dokumentacji – archiwa rodzinne stanowią nie tylko bezcenne źródła dla genealogów i biografistów, lecz są też niezwykle istotnym uzupełnieniem materiału źródłowego mogącego być podstawą badań regionalnych i nie tylko. Innymi słowy – ze względu na stan prawny własności prywatnej z jednej strony, a niekwestionowane walory badawcze rodzinnych skarbnic historii z drugiej – archiwa państwowe prowadzą działania mające na celu uwrażliwienie dysponentów dokumentacji i stymulowanie ich „świadomości archiwalnej” w celu uchronienia tego rodzaju dób kultury przed wspomnianymi już ryzykami.

Pierwsze działania w tym zakresie prowadzone były na przestrzeni lat w ramach bieżącej działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej poszczególnych archiwów państwowych. W sposób skoordynowany w skali całego kraju i ogólnokrajowej sieci archiwów państwowych zagadnienie „archiwów rodzinnych” podjęte zostało w 2013r. w ramach kampanii społecznej „Archiwa rodzinne” oraz akcji „Zostań rodzinnym archiwistą”¹⁷. Ideę tego przedsięwzięcia wyraził prof. Władysław Stępniaak – ówczesny Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwowych, który podczas konferencji „Archiwa i kolekcje prywatne – dziedzictwo archiwalne, dziedzictwo kultury” (Warszawa, 13-14.03.2013r.) w swym wystąpieniu zaznaczył, iż: *W Polsce warto wrócić do tradycji tworzenia archiwów rodzinnych i gromadzić zdjęcia lub inne dokumenty po przodkach, aby*

16 *Raport o archiwach w Unii Europejskiej po rozszerzeniu*, Warszawa 2011, s. 62.

17 Wiele ciekawych informacji na temat omawianych przedsięwzięć odnaleźć można na stronie internetowej Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych – w zakładce „Archiwa Rodzinne”, https://www.archiwa.gov.pl/pl/809-archiwa_rodzinne [dostęp: 20.11.2021r.].

przekazać je wnukom i przyszłym pokoleniom. Bo przecież dzieje Polski składają się z milionowych jednostkowych przypadków postępowania osób, z których każda w mniejszym lub większym stopniu miała lub ma wpływ na bieg spraw publicznych. A jeżeli zachowanie tego, co powstało w zbiorach rodzinnych, jest dla nas uciążliwe, to pamiętajmy, że są archiwa, biblioteki lub muzea¹⁸. Archiwa państwowe od samego początku prowadzenia wspomnianej akcji podkreślały, iż jej celem jest wsparcie informacyjne i merytoryczne rodzinnych archiwistów podczas tworzenia „archiwów rodzinnych” lub opieki nad będącymi już na pewnym stopniu organizacji rodzinnymi skarbnicami – nie zaś na próbie zawłaszczenia własności prywatnej. Liczne komunikaty na temat idei podejmowanych działań kierowane były do społeczeństwa, m.in. dzięki współpracy archiwów państwowych z redakcją Programu I Polskiego Radia (współrealizatora akcji „Zostań rodzinnym archiwistą”) oraz mediów regionalnych¹⁹. Na przestrzeni pierwszych miesięcy realizacji omawianej akcji archiwa państwowe przeprowadziły na terenie całego kraju blisko 300 warsztatów i spotkań z udziałem rodzinnych archiwistów, genealogów i konserwatorów dokumentów, jak również opracowały ponad 100 wystaw i publikacji prezentujących materiały udostępnione przez osoby prywatne. Działające w archiwach państwowych specjalne punkty konsultacyjne udzieliły pomocy ponad 5000 osób zainteresowanych tematyką archiwów rodzinnych²⁰.

Efektom wspomnianej współpracy pomiędzy Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych, archiwami państwowymi oraz Programem I Polskiego Radia – w ramach której przeprowadzono ogólnopolski konkurs na najciekawsze i najlepiej opisane zbiory rodzinne – okazało się bogato ilustrowane wydawnictwo albumowe. Spośród ponad 100 zgłoszeń komisja składająca się z przedstawicieli archiwów państwowych i Polskiego Radia wyłoniła laureatów,

których prace opublikowane zostały w okolicznościowym albumie będącym formą uroczystego podsumowania akcji²¹.

Konsekwencją zrealizowanej w 2013r. przez archiwa państwowe kampanii społecznej była i jest obecność tematyki „archiwów rodzinnych” w ich działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej. Wiele informacji na ten temat dostarczają ogólnodostępne roczne sprawozdania i raporty z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych i archiwów państwowych²². W kolejnych latach treści związane z „archiwami rodzinnymi” stały się częstym elementem zarówno większych wydarzeń kulturalnych (m.in. kolejne edycje Międzynarodowego Dnia Archiwów, Nocy Muzeów, Dnia Archiwisty, etc.), jak również myślą przewodnią licznych warsztatów, lekcji archiwalnych czy też odczytów²³. Działania te spotkały się ze znacznym zainteresowaniem ze strony społeczności lokalnych i samorządów, co tym samym przelożyło się na popularność tematyki archiwów rodzinnych i częstotliwość jej podejmowania w najróżniejszych formach. Nie bez znaczenia jest jej związek z genealogią, zwłaszcza w kontekście widocznego w archiwach państwowych od wielu lat znacznego udziału genealogów w strukturze kwerend i udostępniania materiałów archiwalnych.

Przykłady realizowania naszkicowanych powyżej zagadnień na szczeblu regionalnym zacerpnąć można m.in. z działalności Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim oraz jego Oddziału w Tomaszowie Mazowieckim²⁴. Już w 2013r. w archiwum tym zorganizowano punkt konsultacyjny „archiwów rodzinnych” obsługują-

18 Cytat za: *Raport Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych 2014...*, s. 116.

19 Jako przykład regionalny, pochodzący z terenu działania Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim przytoczyć można choćby artykuły publikowane na lokalnym portalu informacyjnym: *Zostań rodzinnym archiwistą!* (25.07.2013r.), *Wielkie historie każdego z nas...* (07.03.2014r.), *Rodzina! Ach Rodzina!* (22.01.2015r.), www.nasztomaszow.pl [dostęp: 25.11.2021r.].

20 Szerzej zob. *Raport Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych 2014...*, s. 116.

21 *Archiwa Rodzinne. Zostań rodzinnym archiwistą*, red. R. Górski, M. Masłowska, M. Olczak, D. Świerczyńska, G. Welik, Warszawa 2013. Publikacja dostępna w wersji elektronicznej na stronie internetowej Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (www.archiwa.gov.pl).

22 Materiały te dostępne są do pobrania w wersji elektronicznej na stronie internetowej Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (www.archiwa.gov.pl).

23 Zob. m.in. *Sprawozdanie z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych w 2015 r.*, Warszawa 2016, s. 70-76; *Sprawozdania z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych w 2016 r.*, Warszawa 2017, s. 71-73.

24 Informacje na temat działalności edukacyjnej, popularyzatorskiej, naukowej i wydawniczej Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim odnaleźć można na stronie internetowej urzędu (www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl).

cy początkowo interesantów z całego terenu działalności piotrkowskiego archiwum państwowego, czyli obszaru byłego województwa piotrkowskiego. Z czasem analogiczny punkt utworzono w Oddziale w Tomaszowie Mazowieckim z zadaniem wsparcia działań na tym odcinku, który był zarazem odpowiedzią na rosnące zapotrzebowanie społeczności lokalnej zamieszkującej powiaty tomaszowski i opoczyński. Do najważniejszych zadań realizowanych przez piotrkowskich i tomaszowskich archiwistów było (i jest obecnie) prowadzenie aktywnej współpracy z jednostkami samorządowymi, jak i regionalnymi mediami w celu informowania społeczeństwa o samej akcji „archiwa rodzinne”/„zostań rodzinnym archiwistą”, jej celach i zadaniach oraz wynikających z tego korzyściach dla uczestników. Oprócz przywoływanych już przykładów publikacji elektronicznych²⁵, treści te przekazywane były również za pośrednictwem wywiadów udzielanych przez archiwistów dla regionalnych rozgłośni radiowych²⁶.

Tematyka archiwów rodzinnych – łącząc się w naturalny sposób z zagadnieniami genealogii i historii regionalnej, stała się jedną z płaszczyzn współpracy Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim z działającymi w regionie jednostkami samorządu terytorialnego, samorządowymi jednostkami organizacyjnymi, instytucjami kultury i oświaty. Jeszcze na długo przed rozpoczęciem akcji „archiwa rodzinne”, zagadnienia które w 2013r. wypełniły ją treścią legły w dużej mierze u podstaw współpracy pomiędzy Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim a Gminnym Ośrodkiem Kultury w Ujeździe, który realizował własny program pod nazwą „Klub Tropicielei Przeszłości”. Uczestnikami programu była grupa młodzieży – tytułowych „tropicielei” – którzy realizowali zadania z zakresu gromadzenia relacji i materiałów o dziejach swej małej ojczyzny. W roli instruktorów wprowadzających młodzież w zagadnienia związane z dokumentacją i archiwami wystąpili pracownicy archiwum, zaś uroczyste podsumowanie rocznej działalności klubu odbyło się

we wrześniu 2011r.²⁷. Pierwszą zaś zorganizowaną przez piotrkowskie archiwum większą inicjatywą w całości poświęconą zagadnieniom „archiwów rodzinnych” były tomaszowskie obchody Międzynarodowego Dnia Archiwów w 2014r. Wydarzenie miało miejsce w dniu 7 czerwca 2014r. w siedzibie Oddziału w Tomaszowie Mazowieckim, zaś jego hasło przewodnie brzmiało „ARA – Archiwa Rodzinne Archiwistów”. Myślą przewodnią wszystkich zaplanowanych z tej okazji atrakcji były „archiwa rodzinne” oraz genealogia. W programie dnia znalazł się cykl prelekcji przygotowanych przez piotrkowskich i tomaszowskich archiwistów. W oparciu o fotokopie materiałów archiwalnych prezentowano m.in. szeroki zakres źródeł służących do badań nad dziejami rodzin. Archiwiści omawiali zasady prowadzenia poszukiwań źródeł niezbędnych do badań genealogicznych oraz podzielili się spostrzeżeniami wynikającymi z praktyki własnych kwerend. Ważnym elementem programu dnia były warsztaty pt. „Odczytujemy dawne dokumenty”, pozwalających uczestnikom na postawienie nierzadko pierwszych kroków na tak wymagającej płaszczyźnie. Nie zabrakło również prelekcji dotyczących fizycznego zabezpieczania rodzinnych zbiorów i ich konserwacji oraz zasad i metod organizowania i prowadzenia rodzinnych archiwów. Osoby uczestniczące w imprezie miały również okazję zapoznać się z wystawą archiwaliów, pochodzących zarówno z zasobu piotrkowskiego archiwum, jak i prywatnych „archiwów rodzinnych” jego pracowników. W przerwie pomiędzy poszczególnymi punktami programu przewidziany był czas na konsultacje indywidualne.

Kolejną formą podnoszenia „świadomości archiwalnej” społeczeństwa w zakresie „archiwów rodzinnych” i zabezpieczania unikalnych świadectw dotyczących dziejów regionu i jego mieszkańców są okolicznościowe prelekcje głoszone zarówno w siedzibie piotrkowskiego archiwum (lub jego tomaszowskiego oddziału), jak również w ramach współpracy m.in. z Polskim Towarzystwem Histo-

25 Por. przyp. nr 17.

26 M.in. okolicznościowy wywiad udzielony dla Radia FaMa w Tomaszowie Mazowieckim (04.06.2014r.); www.youtube.com/watch?v=_BnkEo1SBis [dostęp: 26.11.2021r.].

27 Zajęcia prowadzone przez archiwistów dotyczyły zagadnień genealogii, źródeł historycznych do dziejów regionu, a także technik prowadzenia poszukiwań historyczno-archiwalnych z uwzględnieniem zarówno archiwów państwowych, jak i zbiorów prywatnych. Ze strony archiwum instruktorami byli dr Andrzej Wróbel (kierownik Oddziału w Tomaszowie Mazowieckim) i mgr Maciej Hubka.

rycznym (Koła w Tomaszowie Mazowieckim i Piotrkowie Trybunalskim), Stowarzyszeniem Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Piotrkowie Trybunalskim, czy też instytucji kultury i szkolnictwa z Piotrkowa Trybunalskiego oraz sąsiednich miast i miejscowości. Spośród wielu wydarzeń tego typu przytoczyć można następujące przykłady odczytów i warsztatów przeprowadzonych przez pracowników Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim: „Historie nam najbliższe... czyli skarby archiwów rodzinnych” (Tomaszów Mazowiecki, 23.04.2015r.), „Na tropach naszych przodków... Genealogia i archiwa rodzinne” (Piotrków Trybunalski, 11.01.2017r.), „Co nieco o genealogii... o tym, jak szukać wiedzy o przodkach i informacji potrzebnych w tworzeniu drzewa genealogicznego rodziny” (Sulejów, 20.02.2017r.), „Tajniki Archiwów Rodzinnych” (Tomaszów Mazowiecki, 19.04.2017r.), „O genealogii i archiwach rodzinnych” (Dobryczyce, 6.03.2018r.), czy też „Na tropach naszych przodków... Genealogia i archiwa rodzinne” (Sulejów, 27.03.2018r.)²⁸.

Kolejną formą działalności Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim w zakresie edukowania społeczeństwa i popularyzowania wiedzy o „archiwach rodzinnych” było i jest aranżowanie wystaw tradycyjnych o charakterze czasowym oraz ekspozycji on-line na własnej stronie internetowej²⁹. W tym przypadku tradycyjne wystawy czasowe nawiązujące swą tematyką do szeroko rozumianych „archiwów rodzinnych” prezentowane były wielokrotnie w siedzibie archiwum (i jego oddziału) w związku z powiązаныmi tematycznie wydarzeniami kulturalnymi (tj. dniami otwartymi, odczytami, etc.). W przypadku wystaw on-line (których corocznie archiwum realizuje minimum cztery), te które wpisują się w omawiany zakres tematyczny opracowywane są na podstawie spuścizn i archiwów rodowych przechowywanych w zasobie piotrkowskiego archiwum. W tym przypadku można przytoczyć przykłady następujących wystaw cyfrowych: „Archiwa

Rodzinne – bogactwo, różnorodność, tradycja – Skórkowscy h. Jelita”, „Sztuka sakralna Piotra Staniaszko”, „Akta Stanisława Srzednickiego – W stulecie utworzenia Sądu Najwyższego w 1917 roku”, czy też „Spuścizna Michała Rawity-Witanowskiego. Obraz Piotrkowa i jego mieszkańców”. Wystawy te – oprócz odniesienia do konkretnych osób i wydarzeń – mają na celu również ukazywać odbiorcom potencjał informacyjny, różnorodność i bogactwo archiwów rodzinnych. Jako namacalne, fizyczne przykłady uzupełniają one przekaz piotrkowskich archiwistów ukierunkowany na kreowanie i stymulowanie „świadomości archiwalnej” społeczeństwa.

Reasumując, archiwa państwowe na przestrzeni ostatnich lat poświęciły wiele uwagi szeroko pojętej tematyce „archiwów rodzinnych”. Oprócz wsparcia merytorycznego w postaci działalności punktów konsultacyjnych w archiwach państwowych (i ich oddziałach) na terenie całego kraju, duży nacisk położono na wielokrotnie na kartach tego materiału przywoływaną „świadomość archiwalną” społeczeństwa. Wyrazem tego były i są liczne przedsięwzięcia edukacyjne, popularyzatorskie, naukowe i wydawnicze. Wszystkie te wysiłki przyniosły wymierny skutek w postaci zainteresowania społeczeństwa omawianą tematyką. Ponadto należy zaznaczyć, iż przekazywane podczas różnego typu inicjatyw treści – dotyczące np. sposobu zabezpieczania fizycznego domowych zbiorów (warunki przechowywania i najprostsze techniki konserwatorskie dokumentów) – w realny sposób przekładają się na bezpieczeństwo dóbr kultury. Oceniając te efekty nawet jedynie w skali regionalnej – tj. na obszarze działalności Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim – widać rosnące zainteresowanie w postaci licznie organizowanych lekcji archiwalnych i spotkań z młodzieżą, odczytów i warsztatów, których tematyka nie jest narzucana odbiorcom i współorganizatorom, lecz jest odpowiedzią na wyrażane przez nich zainteresowanie i zapotrzebowanie. Ważnymi stymulatorami tychże jest jakość świadczonych przez archiwistów „usług edukacyjnych”, a także właściwie prowadzona akcja promocyjna i popularyzatorska w mediach regionalnych – prasie tradycyjnej i elektronicznej, Internecie (w tym własna strona internetowa archiwum i jego profil na portalu społecznościowym Facebook), regionalnych rozgłośniach

28 Więcej informacji an temat tych i wielu innych przedsięwzięć odnaleźć można w dziale „Kronika wydarzeń” na stronie internetowej Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim. Por. przyp. nr 22.

29 Szerzej: T. Matuszak, *Strona internetowa archiwum państwowego „nową” formą popularyzacji i korzystania z zasobu archiwalnego*, [w:] *Multimedia a źródła historyczne w nauczaniu i badaniach*, red. M. Ausz i M. Szabaciuk, Lublin 2015, s. 177-195.

radiowych oraz stacjach telewizyjnych. Wszystko to składa się na „inne”, choć jakże ważne formy działalności archiwów państwowych w zakresie bezpieczeństwa dóbr kultury. Wszak jeżeli nie zbudujemy świadomości społecznej o wadze tych dóbr, komuż w przyszłości będzie zależało na tym aby je chronić i z nich korzystać...? Omawiana forma działalności archiwów państwowych nie mogłaby być również realizowana w takim wymiarze, gdyby nie efektywna współpraca działu rządowej administracji specjalnej z organami jednostek samorządu terytorialnego.

Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego powstał w 2015 r.
Jest państwową jednostką budżetową podległą MSWiA.
Działa na rzecz dalszej profesjonalizacji samorządu terytorialnego i administracji publicznej.

EKSPERTYZY NIST, ul. Zielona 18, Łódź 90-601
Sekretariat tel. +48 42 633 10 70
e-mail: sekretariat@nist.gov.pl